

Atıf: Akyüz, Turgut – Dadak, Fahri. "Mâtürîdî Kelamcılarının Mantık Görüşlerine Dair Bir Değerlendirme:

Ebû Mansûr El-Mâtürîdî, Şemseddîn Es-Semarkandî ve Molla Fenârî"

Kadim Akademi SBD 7/2 (Aralık 2023), 191-210.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1388163>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 10.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2023

MÂTÜRÎDÎ KELAMCILARIN MANTIK GÖRÜŞLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME: EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ, ŞEMSEDDÎN ES-SEMARKANDÎ VE MOLLA FENÂRÎ*

Turgut Akyüz**

Fahri Dadak***

Özet

Mâtürîdîlik, İslam düşünce geleneğinde ana damarlardan birisidir ve diğer akımlara göre akli öne çıkarması ile bilinmektedir. Bu gelenek, Hanefî-Mâtürîdî isimlendirmesiyle de bilinmektedir. Bu gelenekte fıkıh usulü çalışmalarına dair önemli eserler olsa da Eş'arî geleneğe kıyasladığımızda mantığa dair müstakil eserleri pek fazla göremiyoruz. Bunun nedeni Mâtürîdîlerin uzun felsefi ve kelami tartışmalara, Eş'arîler kadar yer vermemesi olabilir. Bunun yerine aynı tartışmaları fıkıh usulü eserlerinde yapmışlar ve bu yüzden de usul ilminde öne çıkmışlardır. Mâtürîdîler, "Ehl-i rey" düşüncesiyle hareket eden bir gelenekten gelmektedirler. "Ehl-i rey" düşüncesi, Mâtürîdî kelamcılarının özellikle kelam ve fıkıh konusundaki çalışmalarının mantıksal zeminini oluşturmuştur. Mâtürîdî gelenekte yapılan mantık çalışmalarını ve onların özellikle kelam, fıkıh gibi ilimlerde kullanmış oldukları mantık yöntemlerini irdelemek, Mâtürîdî düşüncenin dayanmış olduğu mantıksal zemini görmek açısından önemlidir. Bu makalede, Mâtürîdî düşünceye yön veren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Şemseddîn es-Semarkandî ve Molla Fenârî'nin mantık ilmine dair düşünceleri; mantığın önemi, bilginin imkânı ve tanımı, bilginin kaynağı ve dini düşüncede kullanılan kıyas türleri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mâtürîdî, Semerkandî, Fenârî, Mantık, Kelam, Fıkıh.

* Bu makale; Fahri Dadak, "Mâtürîdî Kelâmcıların Mantık Çalışmaları (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2021)" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, turgutakyuz@hotmail.com.tr, 0000-0002-1763-6289.

*** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, fahridadak@gmail.com 0000-0002-8433-8054.

Citation: Akyüz, Turgut – Dadak, Fahri. "An Evaluation of the Logical Views of Maturidi Kalamists:

Abu Mansur Al-Maturidi, Shams Al-Din Al-Samarkandi and Mulla Al-Fanari"

Kadim Akademi SBD 7/2 (December 2023), 191-210.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1388163>

Article Type: Research Article

Application Date: 10.11.2023

Accepted Date: 25.12.2023

AN EVALUATION OF THE LOGICAL VIEWS OF MATURIDI KALAMISTS: ABU MANSUR AL-MATURIDI, SHAMS AL-DIN AL-SAMARKANDI AND MULLA AL-FANARI*

Turgut Akyüz**

Fahri Dadak***

Abstract

Maturidism is one of the main veins in the Islamic thought tradition and is known for emphasizing reason compared to other movements. This tradition is also known as Hanafi-Maturidi. Although there are important works on *usul al-fiqh* studies in this tradition, we cannot see many independent works on logic when compared to the Ash'ari tradition. The reason for this may be that the Maturidi scholars did not include long philosophical and theological discussions as much as the Ash'arites. Instead, they made the same discussions in their works on Islamic jurisprudence and therefore came to the fore in the science of Islamic jurisprudence. Maturidi scholars come from a tradition that acts with the idea of "Ahl al-ray". The idea of "Ahl al-ray" formed the logical basis for the studies of Maturidi kalamists, especially on Kalam and Fiqh. It is important to examine the logic studies carried out in the Maturidi tradition and the logical methods they used, especially in sciences such as Kalam and Fiqh, in order to see the logical basis on which Maturidi thought is based. In this article, the thoughts on the science of logic of Abu Mansur al-Maturidi, Shams al-Din al-Samarkandi and Mulla al-Fanari, who shaped Maturidi thought, are tried to be evaluated in the terms of the importance of logic, the possibility and definition of knowledge, the source of knowledge and the types of syllogisms used in religious thought.

Keywords: al-Maturidi, al-Samarkandi, al-Fanari, Logic, Kalam, Fiqh.

* This article; Fahri Dadak, "Maturidi Theologians' Logic Studies (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, 2021)".

** Assoc. Prof. Dr. Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Theology, turgutakyuz@hotmail.com.tr, 0000-0002-1763-6289.

*** Erzincan Binali Yıldırım University Institute of Social Sciences Graduate Student, fahridadak@gmail.com 0000-0002-8433-8054.

1. Giriş

Hz. Muhammed'in vefat etmesinden sonra Müslümanlar, mevcutta olan konuların anlaşılıp yeni konuların ise çözümlenmesi için ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bundan dolayı ilk olarak Hadis ve Kur'an'ın tedvini; sonrasında da bazı fikhî ve kelâmî sorunların çözümüyle ilgili ilmi faaliyetlerde çalışmalar yapmışlardır. Karşı görüşlere cevap vermek, kişisel görüşünü kanıtlamak ve yeni ortaya çıkan farklı görüşlere cevap verme ihtiyacı duymuşlardır. En çok Mu'tezile kelamcıları, yeni kültürlerle iletişim kurmanın ardından bu kültürlerdeki ilmî çalışmalardan da yararlanması fikrinde ön plana çıkmışlardır. Bu kapsamda da tercüme yapılmaya başlanmıştır.

Müslüman âlimler, İslâmî ilimlerin oluşma aşaması olan 8. ve 10. yüzyıllardan itibaren eserleri içerisinde mantık ilmi konularına yer vermişlerdir. İlk başlarda kelam ve fıkıh âlimleri, kendilerine ait bir mantık eseri yazmasalar da, yazdıkları diğer eserlerde mantık konularına yer vermişlerdir. Örneğin mantık ilminin öncelikli konusu olan kavramlar meselesi, temel kavramların özellikle de İslam'a ait kavramların bilimsel bir çatıda temellendirilmesi için kullanılmıştır. Ayrıca mantığın "doğru bilginin ölçütü olduğu" meselesi, külli kaidelerin hangi konuda oluşturulacağını açıklamak için kullanılırken kipler, dini metinlerin herhangi bir zorunluluk oluşturup oluşturmadığı ya da bu zorunluluğun şartlı veya şartsız olup olmadığı konularını temellendirmek için yararlanılan hususlar olmuştur.¹

Mantık ilminin İslâmî ilimler çatısında ne denli önemli olduğunu anlamak için İslâmî ilimlerin doğuş dönemine bakıldığında mantığın, iki özellik bakımından önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, dinin önemli gayesinin mantıksal olarak yapılanması ve dinî metinlerin detaylı olarak anlaşılıp yorumlanması için mantık ilminin var olması gerektiği iken ikincisi, İslam'ın inanç esaslarını gerekçelendirmek için mantık ilmine özellikle cedel ve mugalata konularının bilinmesine ihtiyaç duyulmasıdır.

Eş'arî kelamcıların mantık ilmini nerede ve ne doğrultuda kullandıkları ile çalışmalarının neler olduğu hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış olup, Hanefî-Mâtürîdî geleneğin mantık çalışmalarını ortaya çıkartan çok fazla çalışma ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Eş'arî gelenekte özellikle Gazzâlî ile birlikte mantık alanında müstakil eserler yazılmaya başlanmış, mantık bilgileri fıkıh ve kelam çalışmalarında açıkça kullanılmıştır. Hatta Gazzâlî'nin, mantığın önemini "mantık bilmeyenin ilmüne itibar edilmez"² şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Yalnız her ne kadar Hanefî-Mâtürîdî gelenekte mantık alanında çok fazla çalışma (müstakil eser)³ olmadığı düşünülse de

¹ Hülya Altunya, "Mantık ve Dinî İlimler İlişkinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2013), 60.

² Gazzali, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi-el-Mustasfa*, çev. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), I/11.

³ Ali Durusoy, "Mâtürîdî Kelâmçıların Mantığa Yaklaşımları", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (2012), 400; İsmail Yalçıntaş, *İbn Sînâ'nın Tanrı Anlayışı* (Ankara: Elis Yayınları, 2023), 29-40; Dimitri Gutas, *İbn Sînâ'nın Mirası*, çev. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 16-22; Erdem Engin, "Hânefî-Mâtürîdî Gelenekte Bilgi

özellikle Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin akla verdiği ehemmiyet göz önünde bulundurulduğunda Mâtürîdî kelamcılarının mantık konusundaki düşüncelerine dair bir araştırma yapmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira Hanefî-Mâtürîdî geleneğin özellikle fıkıh usulünde kıyas bahsini Eş'arî kelamcılara kıyasla daha çok kullandığı görülmektedir. Nitekim Hanefî-Mâtürîdî kelam alimleri, fıkıh eserlerinde kıyasın analogi, tümdengelim, delalet, tümevarım gibi birçok türünü kullanmışlardır. Bu bakımdan Hanefî-Mâtürîdî kelamcılarının, "ehli hadis" bir düşünce ortaya koyan Eş'arî kelamcılara göre "ehli rey" bir düşünceyi merkeze aldıkları söylenebilir. İşte bu düşünce bize Hanefî-Mâtürîdî geleneğin mantık alanında önemli bir zihinsel zemine sahip olduğunun ipuçlarını vermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Hanefî-Mâtürîdî geleneğin önemli isimlerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Şemseddîn es-Semarkandî ve Molla Fenârî'nin mantık ilmine dair kullanmış oldukları yöntem ve düşünceler ele alınacaktır. Bu kelamcılarının mantık ilmine dair düşünceleri mantığın önemi, bilginin ne olduğu, bilginin kaynağı ve kıyas türleri bağlamında ortaya konulacaktır.

2. Mantığın Önemi

Mantık, zihninin doğru ve akıcı bir şekilde çalışmasını sağlayan bir ilim dalıdır. Bunun için mantık ilminin getirdiği ilkelerin ve başlıkların farkında olmak ve bunlara tutarlı bir şekilde uymak gerekir. Öyle ki doğru ve tutarlı bir düşünce ortaya koymak için mantık ilminin ilkelerinin birer reform şekline dönüştürülmesi, dönemin ilmi faaliyetlerinin bu ilkeler doğrultusunda düzenlenmesi oldukça önemlidir. Bu açıdan mantık âlimlerin doğru, anlaşılır ve tutarlı bir şekilde fikirlerin karşılaştırılması bulunması için bir yol haritası işlevi görmüştür. Şimdi sırasıyla İmam Mâtürîdî, Şemseddin Semarkandî ve Molla Fenârî'nin konu ile alakalı görüşlerine değinelim.

2. 1. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

İmam Mâtürîdî'ye göre "Mantık ilminde öne çıkan en temel kavramlardan birisi "akıl"dır. İmâm Mâtürîdî; aklın, mantık için çok önemli olduğunu her eserinde belirtmiştir. Bu bağlamda İmâm Mâtürîdî, en kapsamlı eseri olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da aklın gerekliliğini birkaç gerekçe ile ortaya koymaktadır."⁴ Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

İdrak

Akıl, özel anlamı dolayısıyla soyutlamak ve ayırım yapmak gücüne sahip olsa da akletme süreci öncelikli olarak duyuların anlamlandırılması ile başlamaktadır. Ayrıca gelen bilgi sentezlerinin sağlamlık ve geçerliliğinin sağlanması fitriyyât ve evveliyât ile sentez yapılması sonucunda duyguların anlamlandırılması ile yapılmaktadır. Mâtürîdî'ye göre insan, "gerek duyuların"

ve İman", *Diyanet İlmî Dergi* 54 (2008), 62-69; Hadi Ensar Ceylan, "İbn Sînâ ve Fıkıh: Şeriatın Hikmet Boyutu", *Diyanet İlmî Dergi* 50/111-121 (ts.), 111-120.

⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), I/55-88; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/191-225; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III/32-33; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V/395; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII/129; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII/37; Râğip el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, ed. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut, ts.), 578; Turgut Akyüz, "Aklın Epistemolojik Tarifi Bağlamında Din-Akıl İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"* 1/1 (2019), 36.

gerekse haber yoluyla bilgi edinirken aklın idrakine zorunlu bir şekilde ihtiyaç duyar.”⁵ Böylece insan, aklın idrak yeteneği sonucunda birtakım temel bilgilere ulaşır. Bunlardan bazıları, akıl, bazı olayları öncelikle de eşyanın var olmasını başka bir öncül ve bilgi olmaksızın anlayabilir. Aynı şekilde akıl; tevhidi anlayabilir, adaleti bilebilir. Akıl, kıyamet ve ahiret konularında bilgi bulamasa da asla imkânsız görmez. Bu nedenlerden dolayı ahiret hayatıyla ilgili tüm konuları idrak etmek için akıl gereklidir. Çünkü idrak olmasaydı insan Allah'ın emirlerini bilemez ve bunları anlayamazdı. Bu takdirde bilmediği şeye iman etmesi de söz konusu olamaz.

Temyiz ve Kabul Etme

Hak olanın batıl olandan ayırt edilebilmesi, neyin doğru neyin yanlış olduğunun anlaşılabilmesi için akla ihtiyaç vardır. Haberle iletilen bilgilerin hem idrak edilmesi hem de anlaşılması için temyiz gücüne ihtiyaç vardır. Vahiilerin uygulanabilmesi için temyiz gücüne ve akla ihtiyacımız vardır. “Sözlükte, 'ayırma' anlamındaki *meyz* kökünden türeyen temyiz, 'iki şeyi birbirinden ayırmak, farklı olanları ayırt etmek, idrak etmek' manasına gelir.”⁶ Bu yetenek (temyiz) olmasaydı doğru ile yanlış, hak ile batılı, iyi ve kötüyü anlayamazdık. Bu kavram, mantık ilminde Heyûlâni akıl başlığıyla ifade edilmektedir.

İnsanın yaratılıştan gelen istekleri ve duyguları vardır. Şeytan da insanın duygularını kullanarak onu kandırmaya ve yoldan çıkarmaya çalışır. Şeriat, insan aklına yok gösterir ve akıldan, insanın arzu ve isteklerini bastırıp kontrol altına almasını ve düzenlemesini ister. Şu halde akıl, temyiz gücüdür. Temyiz olmasa, hak ve batıl din, helal-haram ayrımı olmaz. Aynı zamanda insan fitratı da temyiz olarak ifade edilmiştir. Şems suresinde "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşuna ermiştir,"⁷ denmektedir. Bu ayetten yola çıkarak insan iyilik üzere gider ve kendisini kötülükten alıkoyarsa kurtuluşa erenlerden olacaktır.

Yorumlama

Akıl, gerçekliği kavramaktadır. Bu bakımdan bir eşyanın kullanımı gibi veya şeriatın hükümleri gibi konularda akıl öncül bir şart olmuştur. Ayrıca insanın akli ve de nefsi vardır. Şeytan ise nefsi kullanmaktadır. İnsan akıyla nefsinin terbiye etmekte ve şeytanla mücadele etmektedir. Bu anlamda hak dinin batıl dinden temyiz edilebilmesi, dinin anlaşılıp kabul görmesi, dinin uygulanması ve ahlak için akıl temel gerekliliktir.

Uygulama, Dini Öğretme ve Sonraki Nesillere Aktarma

Dil ile akıl arasındaki ilişkiyi yorumladığımızda dil, insan iradesi ve konuşma duygusuyla birlikte çalışmaktadır. Ayrıca haber de akıl ve işitme duyuları ile ortak hareket etmektedir. İnsan, akıyla dini öğrenebilir, uygulayabilir, yorumlayabilir ve aktarabilir. Bu yüzden din, akla yol göstermektedir. Bu sebeple din, akıl sahiplerine anlasınlar ve uygulansınlar diye gönderilmiştir.

⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2005), 13.

⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "Temyiz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 40/437.

⁷ (*Kur'ân Yolu*, 10 Kasım 2023, eş-Şems 91/7-9).

Kıyas, İctihat, Rey ve İstidlal

Kelam ve mantık ilminde, kıyas konusunun dilde geçerli olup olmadığı bahsi önemli bir yer tutmaktadır. Rey; kanaat ve şahsi fikir anlamına gelirken ictihat, bu uğurda zor bir çalışmayı yerine getirmek için gereken tüm hassasiyeti ve gücü göstermek anlamındadır. Mantık ilmi açısından kıyas: "Doğruluğu teslim edilen en az iki önermeden (öncül, mukaddime) zorunlu olarak üçüncü bir önermeye ulaştırılan akıl yürütme şekli (aklî veya burhânî kıyas)"⁸ olarak ifade edilmiştir.

2. 2. Şemseddîn es-Semarkandî

Semarkandî, mantık ilmi ile ilgili olarak "Sonradan elde edilmiş olanların nasıl elde edildiği veya zorunlu olanlarının sonradan elde edilmiş olanlar karşısındaki durumu nedir?"⁹ sorusuna: "Tasavvur ve tasdikten nazari olan bazılarını, düşünme ameliyesi ile zorunlu olan bazılarından elde etmek mümkündür,"¹⁰ şeklinde cevap vermektedir.

Yukarıdaki cümlede mantığa geçiş yapmayı sağlayacak iki temel başlık bulunmaktadır: "Birincisi, nazari olanların zorunlu olanlardan elde edilmesi; ikincisi ise 'düşünme ameliyesi (el-fikr)'dir. Birincisinin gerçekleşmesini olanaklı kılan şey, ikincisidir. Bundan dolayı klasik eserler bu konuya geldiklerinde ikincisi hakkında bilgi vermektedirler."¹¹ Semerkandî, mantığı; "bilinmeyenleri elde etme aracıdır. Bilinmeyenlerde ya tasavvur (kavram) ya da tasdik (hüküm) tir."¹² diye açıklamıştır. Bu sebeple mantık ilmi iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci kısım, tasavvurların ortaya çıktığı süreç; ikinci kısım ise tasdiklerin ortaya çıkarılmasının incelendiği bölümdür.

Buradan çıkartmamız gereken sonuç "Mantığın bu iki konusunun bir bütün halinde mi yoksa bir kısmının zorunlu veya sonradan ortaya çıkmış olup olmadığı" sorusudur. Aynı başlığı bilgi ve kaynaklarında da sorgulamak gerekmektedir. Zorunlu veya sonradan ortaya çıkmış mıdır yoksa bilgi bir bütün halinde mi vardır? Semerkandî, bunu "mantık bütünüyle zorunlu değildir. Eğer bütünüyle zorunlu olsaydı, düşünmede yanlış yapmak imkânsız olurdu. Bütünüyle de sonradan elde edilmiş değildir. Çünkü bu durumda da sürekli bir başka mantığa ihtiyaç duyulur bu da sürekli devr veya teselsüle yol açar. Bu durumda, tıpkı bilginin kısımlarında olduğu gibi, mantığın da bazısı zorunlu, bazısı da sonradan elde edilmedir"¹³ şeklinde ifade etmektedir.

⁸ Ali Durusoy, "Kıyas", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 25/525.

⁹ Necmettin Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıtasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Doktora Tezi, 2010), 36.

¹⁰ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıtasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 76.

¹¹ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıtasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 37.

¹² Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıtasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 88; Şemseddin es-Semarkandî, *el-Maarif fî Şerhi's-Salaif* (İstanbul: Carullah Efendi, ts.), 5.

¹³ es-Semarkandî, *el-Maarif fî Şerhi's-Sahaif*, 5.

Tam tersi bir düşüncede sorgulamamız gerekirse, eğer bazısı sonradan kazanılmışsa, mantığın başka bir mantığa ihtiyaç duyup duymadığıdır. Semerkandî'ye göre, "Böyle bir durumda mantık başka bir mantığa ihtiyaç duymaz. Sonradan elde edilme olan, kısımları bedîhî olanlardan bedîhî bir yolla elde edilir. Örneğin kıyasın ikinci, üçüncü ve dördüncü şeklinin sonuçları, öncülleri ve sonuç vermesi bakımından hepsinden daha tam olan birinci şekle irca edilerek açıklığa kavuşturulur"¹⁴ diyerek mantık başlığıyla ilgili görüşlerini ifade etmiştir.

2.3. Molla Fenârî

Fenârî, mantığın cihet-i vahdet-i zâtîye'ye göre tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Tasavvurat ve tasdikat'a ait olan zati arazlardan bilinmeyenlere ulaştırmada malumatın sağladığı fayda yönü ile bahsedilen ilimdir."¹⁵ Cihet-i vahdet-i araziye'ye göre tanımı ise "Kendisiyle bir düşüncenin doğrusunun ve yanlışının bilindiği kanundur"¹⁶ şeklindedir. Fenârî bu söylemlerinin akabinde, ilk açıklamanın mantığın iki yönden de bilinmesini kapsadığını fakat ikinci açıklamanın sadece gayenin bilinmesini içerdiğini söylemektedir.

3. Bilgi Nedir?

Mantığın İslâmî ilimler açısından önemini gösteren hususlardan birisi bilginin ne olduğuyla ilgilidir. Şöyle ki Aristocu gelenekte bilgi tümel olandır. Yani ayrı ayrı olayları ya da özellikleri bilmek bilgi sayılmaz. Bundan dolayı ayrı ayrı dağınık bilgiler, gerçek anlamda bilimsel bilgi olarak kabul edilmez. Bu bağlamda kelamcılar ve fıkıhçılar, genel ve değişmez, üzerinde ittifak edilmiş ilke arayışına girmektedirler. Bu da İslam düşünce geleneğinde "usûl" kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim "usûl", aslın çoğulu olup genel-geçer kaide anlamına gelmektedir. Örneğin "her içki sarhoşluk verir" veya "her emir farzdır" gibi kaideler, birer usuldür ki fıkıh usulü ilmi de bu başlıkları incelemektedir. Bu kaideler, tek tek olayların yorumlanmasında veya pratik sorunların çözülmesinde ana esaslar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilgiyle ilişkili olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisi zorunlu ve zannî bilgi tartışmasıdır. Buradaki konu ise şu şekilde özetlenebilir; özellikle inanç, emir ve yasaklar, kesin bir bilgiye dayanmaktadır. Bu yüzden kesin bilginin şartlarının ne olduğu ve kaynağı açık bir biçimde belirlenmelidir. Bilginin kaynağı akıl, haber ve duyu olarak kabul edilmiştir. Kesin bilginin diğer şartları ise mantık çalışmalarında burhan bahsinde tartışılmıştır. Bununla birlikte her koşulda zorunlu bilgilerin bulunması mümkün olmayabilir. Mesela din konusunda zorunlu bilgiler; inanç, ibadet, farzlar ve haramlarla ilişkilidir. Ancak ahlak ve fıkıhın helal-haram haricindeki konularında zorunlu bir bilgi kullanılamaz. Burada zannî bilgilerle ve özellikle zannî galip bilgilerle amel edilebilir. İşte mantık ilmi, bu durumun açıklanması ve

¹⁴ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahâif*, 5.

¹⁵ Molla Fenârî, *Fenârî Kavli Ahmed* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2012), 13.

¹⁶ Fenârî, *Fenârî Kavli Ahmed*, 13.

temellendirilmesi için gerekli görülmüştür. Burada da yine İmam Mâtürîdî, Şemseddin Semerkandî ve Molla Fenârî'nin konu ile alakalı görüşlerine değinilecektir.

3. 1. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

İmâm Mâtürîdî, "Te'vîlâtü'l-Kurân"ın 7. cildinde bilgiyi "zann-ı gâlib" kelimesiyle tanımlamıştır.¹⁷ "Sözlükte zan, 'kuşkulanan, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek' manasında hem 'yakînin zıddı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat' hem de 'ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi' mânasına gelir."¹⁸ "Gâlib ise 'galebe' sözcüğünden gelmekte olup; kazanan, üstün gelen kimse anlamına gelir." Zann-ı galib bu anlamda; "üstün olan ve ağır basan inanç ve sezgi, büyük ihtimal ve kesin bilgi gibi anlamları taşımaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de de bilmek ve anlamak anlamına gelmektedir."¹⁹

İmâm Mâtürîdî, bilgiyi, "eşyanın hakikati sabittir"²⁰ şeklinde tanımlamaktadır. Mâtürîdî, bu tanımla "eşyanın nesnel ve herkes tarafından bilinebilecek bir gerçekliğinin olduğunu belirterek insan için bilginin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir."²¹

Mâtürîdî'nin bilgiyi, zann-ı galip olarak tanımlamasını Yunus Sûresi'nin 22. Ayetine dair yaptığı yorumda görmek mümkündür. "O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız diye Allah'a yalvarırlar."²² Mâtürîdî bu ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: "Kuşatıldıklarını zannederler. Denildi ki: Onlar kesin olarak helak edileceklerini anlarlar. Fakat olayın meydana geldiği sırada bir şeyi kesin olarak bilmek, ancak doğru bir haberle mümkün olur. Çünkü belli olmaz, belki Cenab-ı Hak onu başlarından bertaraf edecektir, dolayısıyla o kesin bilgi değildir. Fakat pek çok şeyde zann-ı galip, kesin bilgi gibi kabul edilir. Görmez misin ki Allah, zaruret halinde ölü eti yemeyi zann-ı galipten dolayı mübah kılmıştır. Çünkü insan yemek yediği için hayatta kalmaktadır. Aynı şekilde ölümlü tehdit edilen birinin küfür kelimesini diliyle söylemesi de zann-ı galipten dolayı mübah görülmüştür. Yoksa insan, öldürüleceğini kesin bir bilgi ile bilmemektedir. Fakat bazı durumlarda zann-ı galip, kesin ve kuşatıcı bilgi kabul edilir. İşte, onlar kesin olarak kuşatıldıklarını anlarlar mealindeki cümle de zann-ı galibe dayanan bilgi anlamındadır."²³

Mâtürîdî, burada bilgiyi zann-ı galip ile tanımlamış ve bir şey hakkında yapılan zan'ın, onu yapmakla aynı derecede sorumlu tutulduğunu belirtmiştir.

¹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kurân*, VII/39.

¹⁸ Mustafa Çağrıncı, "Zarûriyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 44/122-123.

¹⁹ (el-Kıyame 28/75).

²⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, 7.

²¹ Cem Doğanbaz, *Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramında Vahiy* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 25.

²² (Yunus 10/22).

²³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kurân*, VII/39.

3. 2. Şemseddîn es-Semarkandî

Bilginin ne olduğu sorusuna Semerkandî'nin verdiği cevabı, İbn Sînâ'nın bilgi tanımına yapmış olduğu eleştiriyi ilişkilendirmek mümkündür. Zira Semerkandî kendinden önceki bilgi nedir sorusuna verilen cevapları yetersiz bulmuş ve bambaşka bir açıklama ile tashih etmiştir.

İbn Sînâ bilgiyi şu şekilde ifade etmektedir; 'Bilgi; nefiste, bilinenlerin suretinin ortaya çıkmasıdır. Ancak biz bununla bu bilinenlerin zatının nefiste ortaya çıktığını kastetmiyoruz.'²⁴ Bilgi bir şeyin varlığını bilmek değil, mahiyetini bilmektir. Bilginin varlığını ise metafizik incelemektedir. Semerkandî, bu tarifi yanlış anlaşılmağa müsait olduğunu belirtmiş ve yeni bir bilgi tanımı yapmıştır. Ona göre bilgi: "Akılda bir şeyden herhangi bir suretin ortaya çıkmasıdır."²⁵ Semerkandî'nin "bir şeyden herhangi bir suretin (sûretu'n mine'-şey'i) sözü hem şeye uygun/mutabık olanı ve hem de olmayanı içine alırken, (inde'l- akl) "akılda" sözü vacip'in bilgisini de içine almaktadır."²⁶

Semerkandî'ye göre, bilginin tanımındaki, bilginin uygun olandan veya olmayandan daha genel olduğu bilirse bilgiyi, tasavvur ve tasdik olarak iki kısma ayırmak mümkün olmaz. Çünkü tasavvur ve tasdik bilgi ve cehl olarak bölünür, bu durumda da şayet bilgi tasavvur ve tasdik olarak bölünürse, bilginin "bilgi" ve "cehl" olarak bölünmesi gerekir ki, bu da bir şeyin parçasının o şeyin ortağı olması anlamına gelir. Oysa böyle bir durum imkânsızdır diye itiraz edene cevap verilmiş olur.²⁷ Bir şeyin parçasının o şeyin ortağı olması gibi imkânsız bir durum ancak tarifte bilgiyi uygun/mutabık kesin itikad olarak aldığımızda ortaya çıkar. Gerçekte durum böyle değildir. Çünkü Semerkandî; bilgiyi, dış dünyadaki varlığa yani gerçeğe uygun olanı ve olmayanı kapsayacak şekilde tarif etmektedir.²⁸

Bilgiyi, "olaylardaki her şeye müdahil olarak akılda bir şeyden ortaya çıkan suret" şeklinde tarif etmek mümkündür: Bu tarifi açmak gerekirse bilinen şey bir cevherse bilgi de cevherdir. Bilinen şey bir araz ise bilgi de arazdır; eğer nitelikse niteliktir, izafetse izafettir. Semerkandî açısından bilgi, kesin yani yakîn olanı ve onun dışındaki yedi idraki kapsamaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde bazı kelimeler ve felsefe âlimleri bilginin tanımını yaparken Semerkandî'nin ismini vermeksizin bilgiye dair tanımını kullanmışlar ve bilginin doğru tanımının da bu olduğunu söylemişlerdir.²⁹

²⁴ İbn Sînâ, *et-Ta'likât*, ed. Abdurrahman Bedevî (Kahire: Darü'l-İslamiyye, 1973), 82.

²⁵ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 3; Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kistasu'l-Efkâr fi Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 26.

²⁶ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 3; Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kistasu'l-Efkâr fi Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 27.

²⁷ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kistasu'l-Efkâr fi Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 27.

²⁸ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 3; Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kistasu'l-Efkâr fi Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 27.

²⁹ Mehmed Sadık Müftüzade, *Haşîye-i Tasavvurat* (İstanbul: Darü't-Tibaatî'l-Amire, 1276h), 90; Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kistasu'l-Efkâr fi Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 29.

Semarkandî'ye göre bilgi; akılda bir şeyden herhangi bir suretin ortaya çıkması olarak öğrenilirse, onu 'tasavvur' ve 'tasdik' olarak iki kısma ayırmak mümkün olur.³⁰ Eğer kendisinden herhangi bir suretin ortaya çıktığı bu şey,³¹ olumlu nispetin ortaya çıkmasının veya çıkmamasının dışında ise 'tasavvur', şayet onlardan biri ile beraber ise 'tasdik' olur.³² Semerkandî'ye göre burada kendisinden "olumlu nispet"³³ olarak bahsedilen şey, önermedeki tarafların, yani konu ve yüklemden birinin diğeri için sabit olması veya onların birbirinden ayrılmasıdır.

3.3. Molla Fenârî

Fenârî'ye göre bilgi 'tasavvurat' ve 'tasdikat' olarak iki kısma ayrılmaktadır. Her bilgi ve marifet ya tasdiktir ya da tasavvurdur. Tasavvur, ilk bilgidir ve insanın mahiyetini tasavvur etmek gibi tanım ve ona benzer işleve sahip olan şeylerle elde edilir. Tasdik ise her şeyin bir ilkesinin olduğunu onaylamak gibi kıyas ve ona benzer işleve sahip olan şeylerle elde edilir.³⁴

4. Bilgi Mümkün Müdür?

Mâtürîdî, başta olmak üzere kelam âlimlerinin epistemolojik açıdan ele aldıkları ilk problem, bilginin imkânıdır. Zira Kelam ilmini sağlam bir zemin üzerine inşa etmek için ilk olarak bu problemin çözülmesi gerekmektedir. Bilginin imkânı, aslında metafiziğin konusudur. Yani mantık, bilginin var olup olmadığını tartışmaz. Bunu kabul eder. Bilginin imkânı ve dahası insanın kesin bilgi elde edebileceği, İslâmî ilimler için önem arz etmektedir. Bilginin imkânını veya kesinliğini reddetmek, en başta kelam ve fıkıh ilmine zarar verir. Zira bilginin imkânını reddetmek en temelde Allah'ın varlığını bilmenin imkânını yadsır. Aynı şekilde bilgi kesinlik ifade etmiyor veya duyular bizi yanıltıyorsa bu takdirde peygamberin getirdiği bilgileri de reddetmek gerekir. Dinin esası nakil ve haberdir yani tebliğdir, bu da duyulara dayanmaktadır. Şayet duyular bilgi vermiyor veya verdikleri bilgi kesin değilse o zaman peygamberden öğrenilen şeylerin kesinlik ifade etmesi de düşünülemez. Burada konu ile alakalı olarak İmam Mâtürîdî, Şemseddin Semerkandî ve Molla Fenârî'nin görüşlerine yer verilecektir.

4.1. Ebu Mansur el-Mâtürîdî

İmâm Mâtürîdî, bilgi sistemini oluşturmaya bilgi kaynaklarını analiz ederek başlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre bilgi kaynakları duyu, haber ve akıl/nazar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.³⁵ Bilgiyi elde ederken bu kaynaklar bizim rehberimizdir. Bu kaynakların hiçbirisi ikinci plana atılamaz. Zira Mâtürîdî'ye göre her bir kaynak ayrı bir bilgi taşımaktadır. Diğer bir

³⁰ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıstasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 33.

³¹ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 3.

³² Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıstasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 44; İsmail Yalçınbaş, *Maturidide Dini Tekelcilik* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 70.

³³ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıstasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 33.

³⁴ Betül Güçlü, *Molla Fenârî'nin Bilgi ve Varlık Anlayışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 197.

³⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, 9.

ifadeyle birisinin sağladığı bilgi diğerinde tam manasıyla bulunmamaktadır. Nitekim Mâtürîdî, bu bilgi kaynaklarının her birisinin ayrı bir alanda geçerli olduğunu örneğin, fiziki dünya ile ilgili bilgilerimizin kaynağının duyular, geçmişle ilgili bilgilerimizin kaynağının da haberler olduğunu ifade etmektedir.³⁶

Bahsedilen haber iki kategoride ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, bilgilerin kesinlik taşıdığını söyleyebileceğimiz mütevatir haber iken, ikincisi, tevatürün şartlarını taşımayan dolayısıyla da zan ifade eden ahad haberdur.³⁷ Bu anlamda Mâtürîdî'ye göre, duyulara konu olmayan gayb âlemi konusunda bir fikre ulaşabilmek için ya istidlale ya da peygamberin haberine ihtiyaç duyulmaktadır.³⁸ Bu bakımdan duyular ve akıl ile elde edilen bilgi doğrudan bizim erişimimizdeyken; peygamberler aracılığıyla bizlere ulaşılan 'haber' vasıtalı bir bilgidir.³⁹

Vahiy, Mâtürîdî gibi pek çok Müslüman âlim tarafından da bilginin kaynaklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Vahiy, Allah tarafından peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılmaktadır. Böylelikle peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan vahiy, bireyleri aynı duyguda, aynı anlayışta ve aynı inanışta bir araya getiren yegâne unsur sayılmaktadır.⁴⁰ Bu bağlamda vahiy, bilgiye ulaşılan yol ve bu doğrultuda gelen kesin bir bilgi çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki ifadeler şu şekilde özetlenir; Ona göre "insan aklının varabildiği nihai nokta, kendini destekleyecek ve yaratılış amacını oluşturan bilgiye yönlendirecek birine başvurmadan ibarettir. Anlaşıldığı kadarıyla bu hadiseyi akılları yaratıp varlık alanına çıkarandan daha iyi bilecek biri de yoktur. Bu düşüncenin akabinde, yaratıcı nezdinden geldiğini bildiren bir peygamberin varlığına işaret etmenin gereği bulunmaktadır. Nitekim insanların yararına olan fakat insanlarda bulunmayan bilgiyi Allah peygamberleri aracılığıyla insanlara gönderir."⁴¹

4. 2. Şemseddîn es-Semerkandî

Semerkandî, bilginin imkanı konusunu; "inde'l-akl" ve "fi'l-akl" kelimeleriyle açıklamaktadır. Bu iki kavram başlığındaki farklarda Semerkandî, "fi'l-akl" kelimesini "suretlerin içerisine doldurulan bir şey"⁴² olarak görmektedir. Bu durum bizzat varlıkların aklın içinde var olması durumu olarak ifade edilmektedir. "İnde'l-akl" ise "suretlerin bir şeyin içine doldurulması manasında değil daha ziyade o şeyin akıl nezdinde, tümel bir tarzda bulunması anlamında"⁴³ kullanılmaktadır. Semerkandî, bilgiyi "husûli, sonradan ortaya çıkan/elde edilen" ve "hudûri

³⁶ Eyüp Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2011), 212.

³⁷ Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

³⁸ Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

³⁹ Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

⁴⁰ Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

⁴¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, 228; Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

⁴² Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstasü'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 28.

⁴³ Pehlivan, *Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstasü'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 28.

kadîm/zorunlu" ayırımına dahil olmadan ifade etmiştir.⁴⁴ Mantıkçılar bilgi probleminde çalışmalarında yer verdiklerinde onun hangi kategori içinde yer alacağını da açıklamaktadır. Fakat Semerkandî herhangi bir şekilde başlığa *Kıtas*'ta veya şerhinde yer vermemiştir.

Semarkandî'ye göre "tasavvurların ve tasdiklerin tamamı zorunlu ya da sonradan elde edilme değilse, o zaman bunların bir kısmı zorunlu, bir kısmı sonradan elde edilme demek doğru olacaktır. Tamamı zorunlu değildir, çünkü bir kısmı nazar ve fikre ihtiyaç duyar. Tamamı sonradan elde edilme değildir, çünkü bir kısmı araştırma ve fikir olmaksızın elde edilmektedir."⁴⁵

4.3. Molla Fenârî

Molla Fenârî, varlık ve bilgi anlayışı konusundaki düşüncelerini *Aynü'l-A'yan* isimli eserinde ortaya koymuştur. Fenârî'nin "varlık (ontoloji) ve bilgi (epistemoloji) görüşünün dayandığı temel esaslar, büyük ölçüde tecellî anlayışı odağında birleşmektedir. Ona göre, varlığın var olması ve bilinmesi ancak Hakk'ın tecellîleriyle mümkündür. Bu daha açık bir şekilde şöyle ifade edilebilir: genel anlamda varlığın ve bilginin teşekkül etmesinin vasıtası Hakk'ın âlemdeki tecellîleriyle doğrudan ilişkilidir."⁴⁶

5. Bilginin Kaynağı

Bilginin kaynağı kelam düşüncesinin en temel meselelerinden birisidir. Zira bilginin kaynağı aynı zamanda doğrunun ölçütünün ne olduğu da belirlemektedir. Kelam ilminde bilginin duyu, haber ve akıl olmak üzere üç kaynağından söz etmek mümkündür. Mantık alimlerine göre de temel bilgi kaynakları akıl ve duyudur. Haber ise duyu ve aklın beraber çalışmasıyla elde edilmektedir. Mantık geleneğine göre zorunlu 6 (altı) bilgi türü vardır. Bu başlıklardan yalnızca gözlem duyuya dayanır. Tecrübe ve haber ise, akıl ve duyunun beraber çalışmasıyla oluşmaktadır. Hatta sezgide de akıl ve duyu beraber çalışmaktadır. Evveliyat, fitriyyat ve kıyas ise yalnızca akla dayanan bilgi türleridir. Konu ile alakalı adı geçen müelliflerin görüşlerini ise şöylece özetlemek mümkündür.

5.1. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

Mâtürîdî'ye göre bilginin kaynağı "sağlam duyu organları (havâss-ı selîme), haber-i sâdik ve akıl'dan ibarettir."⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid*de, "haberlerin mütevatir ve ahad haber olmak üzere iki kısma ayrıldığına dikkat çekerek akılların tek başına kavrayamadığı iyilikler ile kötülüklerin duyu ve haber yoluyla öğrenilmesinin, ancak algılayanların konuşması ve diğerlerinin de kulak verip dinlemesi ile mümkün olduğunu ifade etmektedir."⁴⁸ Mâtürîdî'ye göre haberlerin bilgi kaynağı olması akli bir zorunluluktur. Aynı zamanda peygamberlerin ulaştırmış

⁴⁴ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 3.

⁴⁵ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*, 4.

⁴⁶ Betül Güçlü, *Molla Fenârî'nin Bilgi ve Varlık Anlayışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 197.

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, 9.

⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*, 11; Aktürk, "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", 213.

oldukları vahiyler yani haberler de mucize ile desteklendiğinden dolayı zorunlu bir bilgi sayılmaktadır.

Sönmez Kutlu, Mâtürîdî'nin bilginin kaynağına dair düşüncelerini "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi"⁴⁹ ayetini rehber alarak akıl, duyular ve haber şeklinde açıkladığına dikkat çekmektedir. Kutlu; "Burada bilgi kaynağı olarak gösterilen 'göz', gören, şekil ve renkleri birbirinden ayıran; 'kulak' sesleri işitip ne olduğunu belirleyen; 'kalpler' ise, gözle görülmeyen ve kulakla tespit edilemeyen, kişinin leh ve aleyhine olacak şeyleri belirlemeye ve anlamaya yarayan şeydir. Daha sonra oluşturulan sistematik kelamın bilgi kuramında bu bilgi kaynakları, aynen tekrarlanır. Ancak Mâtürîdî'nin bilgi yolları ve onların nesnelereyle ilgili açıklamaları diğerlerinden farklıdır. Çünkü onun eserlerinde nesnelere bilgisini elde etmeye yarayan görme, duyulara; işitme, haber'e; kalp de akla karşılık kullanılmıştır. Bundan hareketle ilahî hitab yoluyla açıklananlara 'Sem'iyât'; akıl yoluyla bilinenlere 'Akliyyât', duyular yoluyla kavrananlara 'Hissiyât' denir. Onun bu alan ayrıştırması, bilinenler (malumat) ve var olanların (mevcudât) bilgisini elde etmek için geliştirilen bir yöntem olarak görülebilir. Bu tasnifte birincide akıl, ikincide dil, üçüncüde ise duyular öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle semî nitelemesi işitmeye elde edilen bilgileri; akfî nitelemesi akıl yürütme ve derinlemesine analizlere dayalı bilgileri; hissî nitelemesi ise, beş duyu yoluyla idrak edilen eşyanın ve cüzi/tikel varlıkların bilgisini karşılamak için kullanılır"⁵⁰ şeklinde izah etmektedir.

Mantıkçaların müsellemler ve makbulât dediği bilgi türleri de yine akıl ve haberin beraber çalışmasıyla oluşur. Çünkü bunlarda hem akıl hem de örf etkindir. Bilgi kaynaklarını şu doğrultuda özetleyebiliriz:

Gözlem (Mahsûsât)

Gördüğümüz ve duyduğumuz bilgilerin asli kaynağıdır. Duyularımızla deneyimlerimize karşılık gelmektedir. Herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymadan, o görüş hakkında nakledilen olaylardır. Yapılan gözlemlerimizin öznel yorumları olmadan olduğu gibi yansımasıdır. İnsan bilgileri öncelikle duyular aracılığıyla elde eder. Bir çocuğun sıcak bir içeceğe dokunduğunda elinin yanması buna örnektir.

Deney (Mücerrebât)

Somut verilerle oluşturulmuş bilimsel açıklamaların geçerliliği öncelikle güvenilir olmasını gerektirir. Bu bakımdan bir tezin güvenilir olup olmadığını açıklamak için deneye başvurulur.

⁴⁹ (en-Nahl 16/78).

⁵⁰ Sönmez Kutlu, "Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 2/1 (2009), 42-43.

Deney, çalışmalar arasında bağlantı ve karşılaştırma yapmaktadır. Ayrıca deney, "bir tezin birden çok kez tekrarlanarak ortaya konulmasıyla oluşan tecrübelerin sentezidir."⁵¹

Haber-i Sâdık (Mütevâtîrât)

Kelime olarak "gerçeğe uygun haber" anlamına taşımaktadır. "Bir tezin geçerli ve güvenilir bilgi kaynakları arasında olması için, güvenilir olması gerekmektedir. Doğru haber (Haber-i Sâdık) iki farklı başlıkta açıklanmaktadır. Birincisi, Haber-i Mütevâtîr: Doğruluğundan emin olunup, yalan olmadığı hususunda birçok âlimin ortak görüş belirttiği, yalan olma ihtimalinin imkânsız olduğu haber çeşididir. Geçmişte toplumlardaki yaşamış insanların kökenleri, yapıları, şehirleşme biçimleri, yazılı kaynakları mütevâtîr haber aracılığıyla açıklanmaktadır. İkincisi, Haber-i Resuldür. Yani Peygamberlerin mucizelerle desteklenerek vermiş oldukları haberlerdir."⁵² Allah'ın peygamberleri aracılığıyla gaybı bildirmesi buna örnektir.

Evveliyât (el-Kazâyâ Vâcib Kabûluhâ)

İlk/temel bilgiler anlamına gelmektedir. "Akıldan meydana gelen, doğru ve yanlış olduğu başka bir bilgi aracılığı ile senteze gerek kalmadan elde edilen bilgilerdir. Evveliyât deney, gözlem, düşünme gibi dışarıdan bir eğitim ve öğretim etkinliğinde bulunmadan aklın kendi sentezi ile ortaya çıkan bilgilerdir. Aklın verilen iki kavramı kendi içerisinde tahkik ederek, ilişkisini açıkladığı bilgilerdir. "Bütün parçasından büyüktür" örneğinde olduğu gibi akıl 'bütün' ve 'parça' kelimelerinden hareketle doğrudan sonuca ulaşmaktadır."⁵³

Fitriyyât (el-Kazâyâ Kıyâsâtuhâ Meahâ)

Yalnızca akıl ile inşaa edilen bilgi çeşididir. Yeni fikirler ve önermelerle birlikte bir bilgiyi doğru ve yanlış olarak açıklamaktadır. Kelime anlamı olarak "Zarûrî/yakînî öncüllerden meydana gelen ve orta terimin zihinde fitraten mevcut olduğu bir kıyasla bilinen önermelerdir."⁵⁴ Bu önermeden asıl ortaya çıkan amaç, verilen üç terimden ikisinin zihinde doğrudan hazır bir şekilde ortaya çıkmasıdır. "Ayağımda tek ayakkabı var" önermesinde zihin ayakkabının çift olması durumunu hemen hatırlar ve üçüncü terime gerek kalmadan doğrudan ayakkabının tekinin olmadığını bilir. "Altı sayısı on ikinin yarısıdır" "altı çifttir" önermesi verildiğinde zihin altının üçe bölünebileceğini yine akıl sayesinde açıklar.

Hadsiyyat

İnsanın nefsi ve sezgileri sayesinde elde edilmiş bir bilgi türüdür. Dışarıdan herhangi bir etken olmadan doğrudan kuşkuyla mahal vermeyecek şekilde zihnin doğruluğundan emin olduğu hükümlere hadsiyyat denir. Örneğin, "Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Rabbimiz! bunu boş yere

⁵¹ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbîhât-İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy - Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 341; Çağrı, "Zarûriyyât", 44/147.

⁵² Yusuf Şevki Yavuz, "Haber", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 14/347-349.

⁵³ Ömer b. Sehlân es-Sâvî - Refik el-Acem, *el-Beşâ'irü'n-Nasîriyye fî İlmi'l-Mantık* (Beyrut: 1993, ts.), 219-223; Çağrı, "Zarûriyyât", 44/146.

⁵⁴ Çağrı, "Zarûriyyât", 44/147.

yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateşin azabından koru derler,"⁵⁵ ayeti hadsiyyâtandır.

5. 2. Şemseddîn es-Semarkandî

Kelam âlimleri; bilginin kaynağı olarak akılı, duyuları ve doğru haberi kabul etmişlerdir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Mantık ilminde temel bilgi kaynakları duyu ve akıldır. Haber ise bu iki kaynağın beraber çalışmasıyla ortaya çıkar. Semerkandî de diğer kelam âlimleri gibi bilginin kaynağını ele alırken öncelikle duyularla işe başlamaktadır. "Semerkandî'ye göre beş duyu, bâtını duyular (iç duyular), diğer duyular ve duyu ötesi (akıl) bilginin kaynağı için ana başlıklardan iken akıl, haber, burhan, illet ve hikmet bahsi ise bilginin kaynaklarını açıklamak için başvurduğu diğer başlıklardandır."⁵⁶

5. 3. Molla Fenârî

Molla Fenârî'ye göre "tasavvurlarımızın oluşma şekli ile kavramların oluşma süreci paralellik göstermektedir. Zihin dış dünyadaki şeyler hakkında bilgileri toplayıp onları tanımlayarak depolamaktadır. Bu bilgiler nesnelere niteliklerinden oluşmaktadır. Kavramlar, delâlet ettikleri nesnelere hakkındaki bilgilerimiz arttıkça anlam açısından genişlerken bu genişleme nesne hakkında edinilen bilgi ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Şeyler hakkında toplanan bilgiler, bize düşünceye konu olan nesnenin bilgisini verir. Nesnenin ifade edildiği durumu onu karşılayan bir kavramla gerçekleşir. Ne zaman o kavramı işitsek nesne hakkında zihnimizdeki edinimler canlanır. Kavram ile ilgili tanımlama kararı alırken de zihnimizdeki bu edinimler ile hareket ederiz. Nesne hakkında gerek tecrübe gerekse başka şekillerde kazanılan edinimler doğru olmayabilir yani nesnenin tam hakikatine ulaşmamış olabiliriz, zira o yeni bilgilerle değişebilir."⁵⁷

Molla Fenârî, "Mantık ilmi açısından kavramlar hakkındaki bilgilerin doğru olması kavramlar arası ilişkinin hatasız gerçekleşmesini gerektirmektedir. Bunun için mantık ilmi kavramları incelemeye alır; fakat zihindeki kavramın incelenmesi mümkün olamayacağı için kavramın ifadeye dökülmesi gerekmektedir. Bu ifade şekli mantık ilmi açısından terim olarak isimlendirilir."⁵⁸

6. Kıyas Türleri

İslâmî ilimlerde en yaygın olarak kullanılan mantık yöntemi ise kıyastır. Çünkü içerik, amaç ve şekil bakımından kıyasın birden çok türü bulunmaktadır. Aynı şekilde kıyas, tûmdengelim, tûmevarım (istikra) ve anoloji (temsil) gibi türlere ayrılmaktadır. Bu kıyas türlerinden hangisinin bilimsel sonuç verdiği ve hangisinin kesinlik ya da zan ifade ettiği hususu

⁵⁵ (Âli İmrân 3/191).

⁵⁶ es-Semarkandî, *el-Maarif fi Şerhi's-Sahâif*, 172; M. Cüneyt Gökçe, *Muhammed B. Eşref Es-Semarkandî ve Kelam İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 1996), 45-46.

⁵⁷ Mustafa Akdeniz, *Molla Fenârî'nin Fevaid El-Fenari Adlı Eserinin Tercüme Tahlil Ve Değerlendirilmesi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 9.

⁵⁸ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 58.

gerek temel kaidelerin oluşturulması gerekse mevcut nasların anlaşılması açısından önemli bir konu olarak görülmüştür. Adı geçen düşünürlerin bu husustaki görüşlerini şöylece ele alabiliriz.

6. 1. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

İmam Mâtürîdî'ye göre din, akıl sahibi insanlara hitap ettiği için ictihat ve benzeri hükümlerden faydalanmak (kıyas) meşru kılınmıştır. Dinin öncelikli olarak anlaşılıp ardından da kabul edilip uygulanabilmesi için akıl gereklidir. Zira din, kıyas ve ictihat açısından uygunsuz; din ve akıl uyumludur. Bu anlamda akıl, ictihattir. Nitekim aklın kullanılması Hz. Muhammed(sav) tarafından emredilmiş ve ictihat meşru görülmüştür. Mâtürîdî, bu konuyu Kur'an-ı Kerim'den şu ayetle örneklendirmektedir: "Anne-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır."⁵⁹ Mâtürîdî, bu ayeti şöyle yorumlamaktadır; "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona varis olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."⁶⁰

Mâtürîdî'nin açıklamalarına baktığımızda "ayetten hareketle kıyas yapma, düşünme ve akıl yürütmenin caiz oluşuna dair deliller bulunmaktadır. Sebebi ise iki kızın mirası, çıkarım yolu ile sabitliği ifade edilmiş olup hakkında da nas bulunmamasıdır. Tek başına erkek çocukların mirası da aynı şekildedir; çıkarım yani istidlal yolu ile sabitliği açıklanmış olup hakkında nas bulunmamaktadır. Miras erkek vasıtasıyla bağlı kılınan veya babadan hak ettiği kısım da istidlal ile çıkarılmış olup hakkında nas bulunmamaktadır. Mirastan pay almış şekilde kazandığı miras hakkında ise nas bulunmaktadır. Aynı şekilde, farz sahibi olarak (Ashab-ı ferâizden) pay alan kimselerin aldıkları hakkında naslar mevcuttur. Bu sebep şu duruma işaret etmektedir ki bahsedilmeyen miras payı, kıyas, tefekkür ve ictihada bırakılmıştır."⁶¹

Mâtürîdî, burada ictihadın caiz olduğunu söyleyerek delillendirmeye çalışmıştır. İctihat, akli bir durum olup ictihadın dayandığı öncelikli esaslardan birisi olan kıyas, mantık ilminin konusudur. Mâtürîdî söz konusu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: "Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını her şey hakkında bilgi sahibi kılmamasına ilişkin delil vardır, şu ilahi beyanda olduğu gibi: (Babalarınız ve oğullarınızdan) hangisinin fayda bakımından size daha yakın

⁵⁹ (en-Nisâ 4/7).

⁶⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/51.

⁶¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/51.

olduğunu bilemezsiniz. Çünkü Allah, hangisinin faydalı olmaya daha yakın bulunduğunu açıklamamıştır.”⁶²

Mâtürîdî açısından "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"⁶³ ayetinde de durum aynıdır. Mâtürîdî yine bu ayeti yorumlarken şöyle demektedir: "Güvenlik içinde olduğunuzda, mealindeki beyanı da yorumlarınız ve zikrettiğimiz ihtimalleri göz önüne alarak farklı haller için yapılan bütün yorumlarla amel ederiz, bu konuda herhangi bir yorum için kesin hüküm vermez ve Allah bunu murad etmiştir demeyiz. İctihada dayanan bütün meselelerde tutulacak yol da budur; her biriyle amel ederiz, fakat Allah şunu veya bunu murad etmiştir diye kesin hüküm veremeyiz. Başarıya ulaşmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür."⁶⁴

Bu ve benzeri örneklerden de anlaşılacağı üzere kıyas ve istidlal metodu uygulanmaktadır.

6. 2. Şemseddîn es-Semarkandî

Semarkandî'nin kıyas teorisine bağlı olarak mantıktaki cedel bahsine paralel biçimde araştırma ve tartışma yöntemleri konusunu ele alması ve özgün bir yaklaşımla müstakil eser verdiği 'âdâbü'l-bahs' disiplinini bu şekilde mantığa eklemiş olması dikkat çekicidir.

6. 3. Molla Fenârî

Fenârî'ye göre kıyas iki kısımdır. Birincisi, İktirani kıyastır. Bu kıyas türünde, neticenin kendisi ya da çelişği bilfiil suretiyle zikredilmiştir. Örneğin:

- I. Her cisim bileşiktir (1.öncül),
- II. Her bileşik hadistir (2.öncül),
- III. Bundan dolayı bütün cisimler hadistir (sonuç).

İkincisi ise istisnai kıyastır. Bu tür kıyasta netice veya çelişği bilkuve zikredilmiştir. Örneğin:

- I. Eğer güneş doğmuşsa gündüz vardır (1.öncül),
- II. Vakit gündüzdür (2.öncül),
- III. O halde güneş doğmuştur (sonuç).⁶⁵

⁶² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/51.

⁶³ (en-Nisâ 4/101).

⁶⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV/27.

⁶⁵ Akdeniz, *Molla Fenârî'nin Fevaid El-Fenari Adlı Eserinin Tercüme Tahlil Ve Değerlendirilmesi*, 79.

Sonuç

Matürîdî-Hanefî, Eş'arîler gibi mantığa dair müstakil geniş eserler yazmamış olsalar da mantık ilmine önem vermişler ve mantığı fıkıh usulünde kullanmışlardır. Bunun nedeni, Matürîdî-hanefî, geleneğinin felsefi tartışmalardan çok usul ilmine yönelmiş olmalarıdır. Muhtemelen bunda kurucu alimlerin takip ettiği yöntemin etkisi de inkâr edilemez.

Mantığın fıkıh başta olmak üzere bilimlerde kullanılması değerlidir. Örneğin Semerkandî (ö.1310), Descartes'ten (ö.1650) çok önce, mantığı metod (âdâb) olarak tanımlamış ve bilimsel araştırma ve tartışma yöntemi olarak nasıl kullanılacağını ortaya koymuştur. *Âdâb* üzerine daha sonraki dönemlerde bir sürü şerh kaleme alınması, bu geleneğin önemini ortaya koymak açısından yeterlidir.

Molla Fenârî de bu geleneğin takipçisi olarak mantığın Osmanlı medreselerinde okutulması için ders kitabı mahiyetinde kaleme almıştır. Osmanlı mantık geleneğinde, Fenârî'nin takipçilerinden sayılabilecek olan Gelenbevî de *Âdâb* üzerine şerh yazmıştır. Ayrıca bu zatın, bilimsel bilgi (*Burhân* risalesi) ve bilimlerde kullanılan diğer bilgi türleri (*İmkân* risalesi), yine mantığın bilimlerde bir yöntem olarak kullanılması geleneği için önem arz etmektedir. Fakat bu geleneğin daha sonra niye devam etmediği ve batıda olduğu gibi pratik araştırmalara neden dönüşmediği, ayrıca önem arz eden bir çalışma ve merak konusudur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir: 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu makale; Fahri Dadak, "Mâtürîdî Kelâmcıların Mantık Çalışmaları (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2021)" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir. * Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Declaration of Contribution Rate of Researchers	Authors' contribution rates in the study are equal: 1st Author: 50%, 2nd Author: 50%.
Peer-Review	Double Blind Referee
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography. * This article; Fahri Dadak, "Mâtürîdî Theologians' Logic Studies (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, 2021)". * It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Done - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Akdeniz, Mustafa. *Molla Fenari'nin Fevaid El-Fenari Adlı Eserinin Tercüme Tahlil Ve Değerlendirilmesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aktürk, Eyüp. "Akıl- Vahiy- Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2011), 206-223.
- Akyüz, Turgut. "Aklın Epistemolojik Tarifi Bağlamında Din-Akıl İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"* 1/1 (2019), 33-44.
- Altunya, Hülya. "Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2013), 57-72.
- Ceylan, Hadi Ensar. "İbn Sînâ ve Fıkıh: Şeriatın Hikmet Boyutu". *Diyanet İlmî Dergi* 50/111-121 (ts.).
- Çağrı, Mustafa. "Zarûriyyât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/146-148. İstanbul: TDV, 2013.
- Doğanbaz, Cem. *Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramında Vahiy*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Temyiz". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/437-439. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Durusoy, Ali. "Kıyas". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/524-528. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Durusoy, Ali. "Mâtürîdî Kelâmcıların Mantığa Yaklaşımları". *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 393-402.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Engin, Erdem. "Hânefi-Mâtürîdî Gelenekte Bilgi ve İman". *Diyanet İlmî Dergi* 54 (2008), 59-78.
- Fenârî, Molla. *Fenârî Kavli Ahmed*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2012.
- Gazzali. *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi-el-Mustasfa*. çev. Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gökçe, M. Cüneyt. *Muhammed B. Eşref Es-Semarkandi ve Kelam İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 1996.
- Gutas, Dimitri. *İbn Sînâ'nın Mirası*. çev. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

Güçlü, Betül. *Molla Fenârî'nin Bilgi ve Varlık Anlayışı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-Tenbîhât-İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy - Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

İbn Sînâ. *et-Ta'likât*. ed. Abdurrahman Bedevî. Kahire: Daru'l-İslamiyye, 1973.

İsfehânî, Râğıp el-. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. ed. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut, ts.

Kur'ân Yolu, 10 Kasım 2023, <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kutlu, Sönmez. "Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 2/1 (2009), 7-41.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Kitâbü't- Tevhid Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Müftüzade, Mehmed Sadık. *Haşîye-i Tasavvurat*. İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Amire, 1276h.

Pehlivan, Necmettin. *Muhammed b. Eşref es-Semarkandî'nin Kıstasu'l-Efkâr fî Tahkîkî'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Doktora Tezi, 2010.

Sâvî, Ömer b. Sehlân es- - Acem, Refik el-. *el-Beşâ'irü'n-Naşîriyye fî İlmi'l-Mantık*. Beyrut: 1993, ts.

Semarkandî, Şemseddin es-. *el-Maarif fi Şerhi's-Sahaif*. İstanbul: Carullah Efendi, ts.

Yalçıntaş, İsmail. *İbn Sînâ'nın Tanrı Anlayışı*. Ankara: Elis Yayınları, 2023.

Yalçıntaş, İsmail. *Maturidide Dini Tekelcilik*. Sivas: Cumhuriyet üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/346-349. İstanbul: TDV Yayınları, ts.